

Fehértói Katalin, Árpád-kori személynévtár (1000–1301)
Onomasticon Hungaricum.
Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000-1301)

Akadémiai Kiadó, Bp., 2004. 895 lap, CD melléklettel

Sokat vártunk, és sokat is kaptunk FEHÉRTÓI KATALIN nagy Árpád-kori személynévtárától. Egy kizárólagosan magánvállalkozás nagyobb terjedelemre való tervezése alighanem befejezetlenségre lett volna ítélve, és tovább szaporította volna a nagyszabású, de torzóban maradt művek számát (pl. CSANKI történeti földrajza, EtSz., GYÖRFFY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza). KNEJZSA ISTVÁN a torzók hátterében álló maximalizmust a magyar tudomány legnagyobb veszedelmének tartotta. A most megjelent és az alábbiakban ismertetendő hatalmas mű előzményeként azonban FEHÉRTÓI KATALIN 1983-ban közreadta az „Árpád-kori kis személynévtár” című (Bp., 388 lap) 6800 személynévet tartalmazó adattárát, mellyel nemcsak felmérte, hanem meg is tapasztalta az efféle névtárak elkészítésének csaknem minden nehézségét. Ezeknek jelentős részével művének 10–3. lapján minden kendőzés nélkül, őszintén meg is ismerteti az olvasót.

„A személynévtár kerete, tartalma” fejezetből (8–10) megtudjuk, hogy mit és mit nem tartalmaz a mű: „nem tartalmazza az összes Árpád-korban élt személy nevét, sőt valamennyi személynévet sem”. A névtár így „mutatványnak, reprezentatív felmérésnek tekinthető, azaz nem teljes, mégis a jelzett korszak, az Árpád-kor személyneveiről megközelítően hű képet felmutató gyűjtés” (8), amely a nyomtatásban napvilágot látott forrásokban: okmánytárakban, újabban megjelent oklevélkiadványokban előforduló és betű szerint leírt (transzliterált) személynéveket tartalmazza szövegkörnyezetükkel együtt. FEHÉRTÓI KATALIN az „Árpád-kori személynévtár”-ba bedolgozta az 1983-ban megjelent „Árpád-kori kis személynévtár”-ban közzétett nagy szolgálónépi összeírások majd teljes névanyagát. Azonban – akárcsak KÁZMÉR MIKLÓSNAK – (Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Bp., 1993.) – személynévtára elkészítése közben FEHÉRTÓINAK is válogatnia kellett a korszakra jellemző gyakori és divatos latin és egyházi eredetű nevek (*Benedictus, Jacobus, Johannes, Martinus, Michael, Stephanus* stb.) adattömegéből. Bekerült viszont a névtárba „minden úgynevezett magyar közszói eredetű vagy annak vélt” személynév, „továbbá az összes előkerült becézett, kicsinyítő képzővel alakult vagy egytagú” név, „pl. *Bec, Beche, Beke, Bekeu, Benche Benke, Bese; Jac, Jaka, Jako* stb.” (9).

Az „Árpád-kori személynévtár”-ban Fehértói idézte az egyes elbeszélő források (Anonymus: *Gesta Hungarorum*, Kézai Simon: *Gesta Hungarorum* és a XIV. századi krónikaszerkesztménynek [Scriptores Rerum Hungaricarum]) e korszakra vonatkozó személynéveit is. Az 1301-ig előforduló személynévek mellett felvette a nemzetségneveket, továbbá az olyan földrajzi neveket, helymegjelöléseket, amelyek formáns nélküli személynévekből alakultak, illetőleg amelyeknek előtagja (birtokos jelzője) személynév. A FEJÉR GYÖRGY „Codex Diplomaticus”-ában kiadott oklevelekből azonban csak azokat tudta hasznosítani, amelyeknek olvasatát SOLYMOSI LÁSZLÓ ellenőrizte, illetőleg GYÖRFFY GYÖRGY „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” I–IV. kötetében megbízható módon közölte.

Az „Árpád-kori személynévtár” 9500 önálló és 7500 utaló névcikkből áll, és mintegy 38 000 személynévként 26 800 névváriánsát (írás- és ejtéváltozatát) tartalmazza. Az adattár igen nagyszámú, 1000-nél több egytagú személynévet tartalmaz, 1800 írásváltozattal (vö. FEHÉRTÓI KATALIN, Gondolatok az Árpád-kori személynévtár (1000–1301) adatainak összetételéről: *NévtÉrt.* 27. 2005: 7–12).

Mivel a most megjelent kötet „adatait más tudományágak, így a történettudomány, művelődéstörténet művelői is felhasználhatják” (9), az időrendben és nagy körültekintéssel közölt személynévek szövegkörnyezetében sok helyen olvashatjuk a névviselő társadalmi helyzetére, világi

vagy egyházi tisztségére, etnikumára (comes castris, iobagio castris, vinitor, piscator, presbiter, episcopus, gallicus, teutonicus) stb. vonatkozó adalékokat, ezáltal a modern névszociológiai kutatásoknak is valóságos kincsebányója lesz a hatalmas Árpád-kori személynévgyűjtés.

Ezekhez az igen becses adatokhoz MAYER GYULA szakavatott munkája révén a kötethez mellékelte CD segítségével szinte pillanatok alatt hozzájuthatunk. Mindezek mellett – ahol ez lehetséges volt, azaz ha a név eredeti szöveggörnyezetéből kiderült – FEHÉRTÓI feltüntette a személynévi adatok előfordulási helyét is. Külön értéke a műnek a nemzetségeknek (*-gal), valamint a nőnevek (o jellel való) megjelölése, illetőleg azoknak a 863–6. lapon mutatókba rendezése.

Amint várható volt, az „Árpád-kori személynévtár”-ban az úgynevezett magyar nevek mellett „feltűnően magas a latin és az idegen eredetű nevek aránya. Ennek lehetséges okai közül feltétlenül első helyre kell sorolnunk a magyarság körében a kereszténység felvételével a latin oklevelezési gyakorlatban széles körben elterjedt bibliai és martirologiumi nevek használatát... A szláv eredetű személynévek a honfoglalás után itt maradt, majd a korai Árpád-korban és a XIII. században is a Kárpát-medencébe beköltöző és betelepített szláv ... anyanyelvű népességet képviselik. Nagyobb csoportot alkot királyaink idegen ajkú hitveseivel hazánkba jött, majd a XI. századtól folyamatosan – főleg a tatárjárás után – betelepített és a külföldi szerzetesrendekkel együtt érkezett főleg német (flamand), francia (vallon) és olasz lakosság névanyaga. A magyarságba olvadt külföldi vendégnepek és a hazánkba került török, görög, besenyő, kun, izmaelita, zsidó népesség névállománya együttesen gazdagította Árpád-kori névállományunkat” (10).

Mindezek folyományaként személynév-anyagunk a korai Árpád-korban vált szinte nemzetközivé, és aligha járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy Közép-Európába való integrálásunknak hű tükörképe az itt bemutatott névállomány. Ezzel kapcsolatban veti fel FEHÉRTÓI KATALIN azt a súlyos és mindmáig megoldatlan kérdést, hogy Árpád-kori – majd a XVII. század végi, XVIII. század eleji – nagy tömegű idegen eredetű személynéveink, illetőleg családneveink vizsgálata kiknek a feladata: a német és a különböző szláv nyelvek kutatói-e vagy pedig a magyar onomatológusok? Tekintettel arra, hogy nemcsak az egyházi latin nevek idomultak a szóbeliségben a magyar nyelvhez (*Stephanus* > *István*, *Petrus* > *Péter* stb.), hanem sok esetben a német és a szláv nevek is, az lenne kívánatos, ha azok a hazai hungarológiai érdeklődésű germanistáink és szlavistáink vizsgálnák elsősorban mind a középkori, mind az újkori személynéveinket, akik járatosak a német és a szláv nyelvek dialektológiájában, és kedvet éreznek névtani kutatásokhoz is. Ebbéli munkálkodásuknak nemcsak a hazai és a nemzetközi antroponímia, hanem a toponímia is igen nagy hasznát látná; gondoljunk csak a több tízezer idegen földrajzi nevet is tartalmazó és mindmáig néma megyei köteteinkre.

FEHÉRTÓI KATALIN okkal és joggal adta a Személynévtár Bevezetése második fejezetének címül „A szerkesztés nehézségei”-t, mely nehézségek jelentős részét az olvasatok összevetésének sokszor reménytelen esetei teszik ki. Ezt az igen tanulságos fejezetet nemcsak az Árpád-kor kutatói olvashatják érdeklődéssel, hanem a későbbi századok idegen és magyar neveinek vizsgálói is. A feldolgozott források névazonosításait hosszú évek kitaró, nagy türelmet és igen alapos felkészültséget igénylő, vesződséges munkával lehetett csak elvégezni. A XII–XIII. században a szinte még teljesen kialakulatlan helyesírási gyakorlatot tovább bonyolította az is, hogy a különböző nemzetiségű és műveltségű oklevélírók keze nyomán – az esetleg számukra ismeretlen s ezért értelmezhetetlen – személynévek eltorzulhattak, különösen akkor, ha a neveket hallomás útján vagy diktálás után jegyezték fel. A családnevek kialakulatlan helyesírása, nemkülönben a diktálás mint egyféle oklevelezési gyakorlat tovább élt a XVIII. század közepéig, azaz egyazon lajstromkészítő ugyanazt a nevet ugyanazon lajstromban csaknem annyiféleképpen írta le, ahányszor előfordult. Az így létrejött személynévek helyesírási változataira számos példát találunk az Árpád-kori személynévtárban és XVIII. századi személynév-lajstromainkban is.

Az „Árpád-kori személynévtár” szerkesztési gyakorlata lényegében véve megegyezik az 1983-ban megjelent „Árpád-kori kis személynévtár”-éval, illetőleg bizonyos mértékig hasonló

a példaképnek tekintett WITOLD TASZYCKI hatalmas művének, az „Ólengyel személynévtár”-nak a szerkesztési gyakorlatához. Ez azt jelenti, hogy az Árpád-kori személynévtárban is „egy név több, jól elkülöníthető változata a névcikken belül számozott (1., 2., 3.) alcsoportba kerül... pl. 1. *Bogat, Bogath, Bogad*; 2. *Bagat, Bagath*; 3. *Bugath*; 1. *Gurko, Gurco, Giurko*; 2. *Jurko, Jurkho, Jurco*” (13).

Szellemes és követendő megoldás, hogy az alcsoportok nevei nem mechanikus betűrendben követik egymást, mint ahogy az is, hogy a címnév kiválasztásakor FEHÉRTÓI nem ragaszkodott föltétlenül a legkorábbi változathoz akkor, ha az „feltűnően eltér a szokásos és érthető írásképtől” (i. h.). A nevek összetartozását, illetőleg az eredetük szerinti valószínűsíthető összekapcsolását a névcikk végén a *cf. (confer = vesd össze)* jelzi.

A személynévtár nevei (39–382) és a nevekhez kapcsolódó, fentebb már említett közlések érdekes olvasmány mindazoknak, akik a legkorábban megnevezett eleink neve iránt érdeklődnek. Noha a szerző nem vállalkozhatott etimológiai vizsgálatokra (a személynévtár elkészítésének nem is volt célja), a hasonló hangzású/írásmódú nevek egybetartozásának megállapításakor ezt teljes mértékig nem kerülhette el.

Nem kívánom vitatni az egyes felismerhetetlenségig torzult nevek összevonását, inkább azt emelném ki, hogy például több, ma is élő *Haba* családnév korai adatai talán összevethetők a *Iob, Ioob, Ioub (~Hiob) > ? Hab, Haab, Haba* személynév (365) adataival. Ugyanakkor a *Haba* személynév, majd családnév lehet az *Aba* személynév változata is (vö. KÁZMÉR i. m. 21), tehát kettős motivációjú névvé vált. – Az „Árpád-kori személynévtár”-ban a *Nevetlen* néven feljegyzettek Alsokon, Aszófőn, továbbá Bihar és Zaránd megyében fordultak elő *Nuetlen, Nuethlen, Nuechlen, Nueclen, Neuetlen, Neuethlen* helyesírási változatokban. A név kései, XVIII. századi felbukkanása a Zala megyei Bocskában (I. ÖRDÖG FERENC, Zala megye népesség-összeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei [1745–1771]. Bp.–Zalaegerszeg, 1992. 2: 684) ugyanazon szemlélet eredménye lehet, mint az Árpád-korban, vagyis talán egy elhagyott, talált gyermeket, vagy valamilyen oknál fogva meg nem keresztelt személyt nevezhettek *Nevetlen*-nek. – A névtár a latin *Puer* ’fiú, szolga’ személynevet Bihar, Pozsony és Nyitra megyékből, valamint a Fejér megyei Soponyáról adatozza (657). E név talán előzménye lehet egy a Zala megyében ma is élő *Fi* családnévnek. Ritka (4 személy) előfordulása ellenére is lehetséges e név folytonossága, vagyis az azonos alakú családnév kialakulása hasonló motivációjú személynévadás alapján. – Ezzel a néhány példával azt kívántam szemléltetni, hogy az Árpád-kori személynévtár mint munkaeszköz az egyes nevek vizsgálójának is a keze ügyében lesz majd, nélküle sem régi, sem mai családneveink vallatóra fogása, tipologizálása nem képzelhető el.

A mű végén levő a tergó szótár (867–94) segítségével maga a szerző máris fölhívta a figyelmet több fontos alaktani, illetőleg névtani kérdés tüzetes meg-, illetőleg felülvizsgálatára (vö. FEHÉRTÓI i. m. 7–12). A névtár Bevezetése, a Forrásjegyzék, valamint a kötethez tartozó CD-ROM ismertetése német fordításban is olvasható (15–36).

Az útjára bocsátott névtár tehát megkezdte életét, és bízunk benne, hogy az érdeklődő kutatók kedvük szerint használják majd a maguk és a szerző örömére és mindnyájunk javára.

ÖRDÖG FERENC